

Píše Jan Pišna

(E*forum, 01. 09. 2022)

V loňském roce přibyl do ediční řady Knižní kultura nakladatelství Academia třetí svazek s názvem *Co jsou dějiny knihy?*. Editorky antologie **Lenka Pořízková** a **Jiřina Šmejkalová** na sebe vzaly dosti složitý úkol „ukázat, jakými směry se debaty v oboru tzv. *bookstudies* či *bookhistory* ubíraly v posledních přibližně sedmdesáti letech v angloamerickém a případně západoevropském kontextu“. Volba tedy pochopitelně padla na osvědčená jména jako Febvre, McKenzie, Eisensteinová, Darnton, Chartier či Ducreuxová, která jsou v českém vědeckém diskurzu již delší dobu známá. Kromě toho antologie čtenářům předestírá dosti pestrou paletu témat od studia intelektuálních okruhů kolem tiskařů a knihkupců 16. až 18. století (Martin – Febvre), literární komunikace (Darnton), stopování mediální revoluce 15. století (Eisensteinová), přes výzkum čtení a čtenářství v různých kontextech (Chartier, Rose, Ducreuxová, Priceová, Towheed) až po mapování složité cesty vzniku autorské sebereflexe v předromantickém období (Haynesová).

V publikaci jsou po úvodu Jiřiny Šmejkalové, k němuž se ještě vrátíme, řazeny jednotlivé texty převážně chronologicky. Začíná obsáhlou kapitolou francouzských historiků Henriho-Jeana Martina a Luciena Febvra z knihy *L'apparition du livre* (což bychom mohli přeložit jako „Zrození knihy“) z roku 1958. Autoři si v této kapitole všímají určitých spojnic, které provázely tiskařské počiny období humanismu a osvícenství, přičemž stranou jejich pozornosti nezůstávají ani typografické vlivy či ekonomické podmínky vzniku knihy, ediční péče věnovaná vydávaným textům a intelektuální zázemí tiskařského provozu.

Na polemiku o funkci bibliografie v roce 1986 reagoval novozélandský anglista Donald Francis McKenzie, který došel k závěru, že bibliografie je ve své podstatě sociologií textů s přesahy k textové kritice (demonstrované na protichůdném edičním zpracování Congrevovy básně), zároveň s úzkým vztahem k literární teorii a historii.

Výbor z první kapitoly knihy *The Printing Press as an Agent of Change* od americké badatelky Elizabeth L. Eisensteinové z roku 1979 čtenáře rázem vrací do problematiky raného knihtisku a přechodu mezi rukopisnou a tištěnou knihou. Eisensteinová v ní esejistickým způsobem poukazuje na samozřejmost, s níž přijímáme tento významný mezník světových dějin, aniž bychom hlouběji zkoumali, jaký vliv měl tento vynález na proměnu myšlení, potažmo celé společnosti. Všimá si dlouhé setrvačnosti této proměny. Zvláště upozorňuje na skutečnost, že tisk se v zájmu o elektronická média stává čím dál více upozaděným a neviditelným. Jak se zdá, tento stav je ve vědě více jak čtyřicet let po uveřejnění monografie velmi zřetelný.

Jak se pozorný čtenář záhy dovtípí, editorky si pro pojmenování antologie vypůjčily název čtyřicet let staré (a dalo by se říci stále aktuální) studie Roberta Darntona *What Is the History of Books?*, v níž se autor pokusil vymezit badatelské pole vědního oboru jako takového. Darnton se opřel o všechny části procesu, který popsal v modelu komunikačního kruhu na příkladu francouzské osvícenské literatury 18. století. Bravurně vyvažuje potřebu předat nejen orientační plán v „džungli soudobé odborné literatury“ z oblasti dějin knih (v germánské, frankofonní a angloamerické kulturní sféře) s praktickou ukázkou, ale především udělat pořádek a strukturalizovat naše poznatky. Ve své podstatě je to důkaz, že dějiny knihy nejsou jen suchopárné teorie odtržené od zkoumání reálného světa a života v něm.

Studii o „*Lidových*“ čteních francouzského historika Rogera Chartiera se čtenář ocitne v přerodných devadesátých letech 20. století. Její jádro tkví především v odmítnutí definice lidové kultury v symetrické opozici vůči elitní učenécké kultuře. Při pokusu o reformulaci „lidovosti“ Chartier upozorňuje na potřebu dvojí analýzy, která by zkoumala lidové praktiky jak autonomně, tak v závislosti na kontextu.

V materiálové studii francouzské bohemistky Marie-Elizabeth Ducreuxové se dostáváme k problematice českých tištěných modlitebních knih určených ženám a mužům v 18. století. Ducreuxová nahlíží celou problematiku z několika hledisek. Vychází z dochovaných archivních dokumentů ohledně zabavených kacířských knih, konfrontuje informace s bibliografickými záznamy v *Knihopisu* a zkoumá, jakým způsobem jsou vytvářeny genderové rozdíly tisků a jakým způsobem to následně ovlivňovalo jejich recepci.

Studii Jonathana Rose *Knihovny velšských horníků* se hlouběji vnořujeme do problematiky čtení a čtenářství, ruku v ruce se sledováním historie spolkových institucí pro (samo)vzdělávání. Rose nabízí kombinaci historické sondy, konkrétních čtenářských portrétů, výpůjčních statistik a vývoje čtenářského vkusu zajímavý vhled, který tuto „masovou čtenářskou veřejnost“ představuje v trochu jiném světle. Probírá se detailně celými dějinami hornických čtenářských spolků a knihoven od jejich vzniku v 19. století přes jejich vrcholné období na přelomu století až po jejich postupný úpadek a nakonec zánik ve čtyřicátých letech 20. století.

Badatelskou retrospektivu k tématu čtení podává následující příspěvek americké literární historičky Leah Priceové, do něhož zařadila především angloamerické studie vzniklé od osmdesátých let 20. století do začátku nového milénia. Podobně koncipovaný je také příspěvek americké historičky Christine Haynesové, v němž přehodnocuje romantickou kategorii génia autorství a mapuje postupnou emancipaci autorského subjektu od 16. do konce 18. století. Mimo jiné se věnuje podrobněji autorům divadelních her a autorkám. Jako poslední byla do antologie zařazena studie britského literárního historika Shafquata Towheeda, jež nás opět vrací k problematice čtení, přičemž se soustředí na současnost a metodologicky promýšlí budoucnost Databáze čtenářské zkušenosti 1450–1945 (UK RED).

Právě na tomto místě je důležité položit si otázku, jakým způsobem samotná antologie vytváří povědomí o zahraničním badatelském prostředí. V doprovodném textu editorek a v anotaci se opakovaně operuje s pojmem „klíčové texty“. Pro určitou skupinu uveřejněných textů (Martin-Feuvre, McKenzie, Eisensteinová, Darnton, Chartier, Ducreauxová a Rose) to bezpochyby platí, utvářejí vědecký diskurz oboru, opakovaně (a mnohdy i kriticky) se posuzují jejich premisy a závěry. Druhou část statí bychom měli spíše označit za „texty shrnující a informující“. Týká se to především studií v druhé části antologie (Priceová, Haynesová, Towheed), jež čtenáře seznamují s relevantní sekundární literaturou k tématu a s dosavadními badatelskými výsledky, které reflektují a popřípadě navrhují možné další metodologické inspirace a východiska. Českému čtenáři je tedy sice nabídnut do jisté míry relevantní zdroj informací k tématu, ale znalost zmíněných textů nelze vnímat pro obor dějin knižní kultury jako zásadní.

Jsou však dvě věci, které v antologii zcela selhávají a činí z ní pro čtenáře těžko uchopitelnou směsicí textů, z níž se naprosto vytrácí jakékoliv chronologické i tematické hledisko. Jednotlivé studie jsou v knize roztroušeny bez vnitřního promyšleného řádu. Jiřina Šmejkalová sice v oddílu *Jak číst dějiny dějin knih?* předestře určitý sled řazení, ten však není dodržen. Pokud byl opuštěn princip časové posloupnosti, nebylo by s ohledem na čtenáře vhodnější vytvářet tematicky propojené skupiny textů?

Za největší slabinu předkládané antologie považuji její úvod. Po dosti rozpačité působící první větě s nešťastnou a neumělou aluzí na Gutenberga, *Kroniku trojanskou* a Františka Topiče, která vlastně čtenáře utvrdí v již půlstoletí překonaném oborovém klišé, že dějiny knižní kultury jsou omezené na dějiny knihtisku, jsou čtenáři předloženy dvě otázky (*Jak psát dějiny dějin knihy?* a *Jak číst dějiny dějin knih?*), na něž ve své podstatě nedostává adekvátní odpověď. Zůstává se u proklamace o „klíčových textech“ oboru, aniž by čtenář obdržel informaci, jaká konkrétní kritéria výběru dopomohla vybraným textům k jejich zařazení do antologie. Pouhé přihlídnutí k míře citování uvnitř diskurzu nestačí. Nehledě k tomu, že v úvodu zmiňovaní Bruno Latour či Ben Kafka se v antologii vůbec neobjeví. Jejich jména se stala součástí efektního intelektuálního slalomu bez konkrétního cíle. Jiřina Šmejkalová sice upozorňuje na inspiraci obdobně koncipovanými zahraničními antologiemi, v nich je však čtenář o zvolené koncepci informován v úvodních paratextech knihy, popřípadě v úvodech k jednotlivým (často chronologicko-tematicky strukturovaným) kapitolám. Úvod české antologie, sestavený z různých recenzních reakcí na vybrané texty, bez nastínění kontextu ovšem nic takového přinést ani nemůže. Součástí doprovodného aparátu antologie jsou také medailonky autorů, ovšem ani v nich se otázka „významnosti“ textu pro obor vlastně neřeší.

Proč výběr padl jen na anglofonní a frankofonní badatelskou oblast? Skutečně jen toto reprezentuje západní badatelské úsilí v oboru dějin knižní kultury posledních sedmdesáti let? Proč jsou s takovým mlčením překročeny kořeny oboru v německém

jazykovém okruhu (Německo, Rakousko, Švýcarsko, Nizozemí), který je pro nás v mnoha ohledech důležitý a kulturně blízký? Budeme snad také ignorovat výsledky italské a španělské vědy? O polských dějinách knihy ani nemluvě? Natož se aspoň pokusit o srovnání s tehdejšími československým a českým badatelským prostředím, které by otvíralo danou problematiku z jiného úhlu, když už domácím oborovým klišé úvod vlastně začíná. Kouzlo dějin knižní kultury tkví především v tom, že svým zájmem překračuje hranice národní, ba i kontinentální. Dějiny knižní kultury jsou oborem ve své podstatě interdisciplinárním, zastřešujícím historické, filologické, sociologické, technické a ekonomické vědy. Dějiny oboru také nezačínají ani šedesátými lety minulého století, ani rokem 1980, neboť úzce souvisí s rozvojem věd v 19. století, popřípadě, budeme-li důslední, začátky zkoumání knih a věcí kolem knih sahají k vzdělanosti humanistů renesančního věku, jak Darnton trefně poznamenává ve své studii.

Úvodu knihy by tedy prospěla větší uměřenost a systematicčnost výkladu, zvláště když podle slov editorek má antologie ambice sloužit jako studijní pomůcka pro budoucí badatele v oboru či v oborech příbuzných. Jedná se jistě o práci pro samotný obor chvályhodnou, potřebnou a vítanou. Je ovšem žádoucí, aby se obdobné antologie koncipovaly promyšleně, aby byly pro čtenáře přehledné, tematicky či autorsky více sevřené.

Lenka Pořízková / Jiřina Šmejkalová (eds.): *Co jsou dějiny knihy? Antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha: Academia, 2021, 253 s

www.ipsl.cz